

Razredno ozračje i komunikacija u nastavi glazbene kulture

Sokić, Ena

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:179335>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU
ODSJEK ZA GLAZBENU UMJETNOST
SVEUČILIŠNI PREDDIPLOMSKI STUDIJ GLAZBENE PEDAGOGIJE

ENA SOKIĆ

**RAZREDNO OZRAČJE I KOMUNIKACIJA U NASTAVI GLAZBENE
KULTURE**

ZAVRŠNI RAD

MENTOR: doc. dr. sc. Tihana Škojo

Osijek, 2021.

SAŽETAK

U završnom radu naslovljenom *Razredno ozračje i komunikacija u nastavi Glazbene kulture*, nalaze se pojmovna određenja i analize odgojno-obrazovnog ozračja, nastavne i razredne klime te nastavne komunikacije. Rad također sadržava i pregled istraživanja vezanih uz utjecaj odgojno-obrazovnog te razrednog ozračja na opći uspjeh učenika u odgojno-nastavnom procesu. Poseban je naglasak stavljen na odnos nastavnik-učenik te stil nastavnikove komunikacije što je upravo jedan od najvažnijih čimbenika koji utječe na razredno ozračje te pozitivnu atmosferu u razredu. Također se u radu nalaze pojmovna određenja i analize odgojno-obrazovnog ozračja, nastavne i razredne klime te nastavne komunikacije što među učenicima potiče razumijevanje, uvažavanje, poštovanje, surađivanje i prihvaćanje. U radu su i konkretni savjeti za ostvarivanje kvalitetne i dvosmjerne komunikacije s učenicima, pri čemu se zadobiva učeničko povjerenje i poštovanje što se uvelike može odraziti na cjelokupno razredno ozračje i klimu. S obzirom na izniman značaj pozitivnog razrednog ozračja, ovim se radom želi potaknuti nastavnike na dodatno promišljanje i o ovom važnom didaktičkom aspektu suvremene nastave.

Ključne riječi: *glazbena nastava, odgojno-obrazovno ozračje, odgojno-obrazovna klima, komunikacija, emocije*

SUMMARY

This research entitled *Classroom atmosphere and communication in the teaching of music culture* contains conceptual definitions and analyses of the educational atmosphere, teaching and classroom climate and teaching communication. The paper also contains an overview of research related to the impact of the educational and classroom atmosphere on the general success of students in the educational process. Special emphasis is placed on the teacher-student relationship and the style of teacher's communication, which is one of the most important factors influencing the classroom atmosphere and the positive atmosphere in the classroom. There are conceptual definitions and analyses of the educational atmosphere, teaching and classroom climate and teaching communication that encourages understanding, appreciation, respect, cooperation and acceptance among students. The paper also gives specific advice for achieving quality and two-way communication with students, gaining student trust and respect, which can greatly reflect on the overall classroom atmosphere and climate. Given the exceptional importance of a positive classroom atmosphere, this paper seeks to encourage teachers to think further about this important didactic aspect of modern teaching.

Keywords: *music teaching, educational atmosphere, educational climate, communication, emotions*

SADRŽAJ:

1. UVOD	5
2. ODGOJNO-OBRAZOVNO OZRAČJE	6
2.1. RAZREDNO OZRAČJE.....	7
2.2. SOCIJALNA KLIMA	8
2.3. EMOCIONALNA KLIMA	10
2.4. PREGLED ISTRAŽIVANJA RAZREDNOG OZRAČJA S NAGLASKOM NA NASTAVU GLAZBE	11
3. ODGOJNO-OBRAZOVNA KOMUNIKACIJA	15
3.1. VRSTE ODGOJNO-OBRAZOVNE KOMUNIKACIJE	15
3.2. INTERAKCIJA NASTAVNIK-UČENIK	19
3.3. STILOVI KOMUNIKACIJE NASTAVNIKA	20
4. RAZREDNO OZRAČJE I KOMUNIKACIJA U NASTAVI GLAZBENE KULTURE	22
5. ZAKLJUČAK	26
6. LITERATURA	27

1. UVOD

Škola je okruženje koje uz obitelj zauzima središnje mjesto u životu učenika. Odgojno-obrazovni nazivnik koji škola nosi ima jednu od ključnih uloga u formiranju djetetove ličnosti, a poslije odrasle osobe. Stoga se može reći kako djetetovi doživljaji škole, njegove misli i osjećaji koji se vežu uz nju te doživljaji sebe u takvom okruženju stavljaju je u središte važnosti (Vasta, Haith i Miller, 1997; prema Rončević i sur., 2018). Škola ima veliku važnost u oblikovanju društvene stvarnosti i promjena, kao što i društvene promjene neprestano utječu na redefiniranje i mijenjanje pogleda na školu. U tom su kontekstu razvijene mnoge teorije i koncepti koji su školu sagledavali iz različitih perspektiva. Ipak, i dalje stoji nepromijenjena činjenica kako je škola jedna od najstarijih institucija civilizacijskog, vjerskog i kulturnog razvoja socijalnih zajednica i pojedinaca. Funkcioniranje škole i njezinih čimbenika stoga ima direktan utjecaj na pojedinca i njegov život (Rončević i sur., 2018). U posljednjih se nekoliko godina sve više provode istraživanja o tome koliko je bitno kako se učenik osjeća u svojoj školi, razredu te među svojim vršnjacima. Sve se više razmišlja o tome kako odgojno-obrazovno ozračje utječe na uspješnost učenika, postoje li razlike između stvarnog i poželjnog razrednog ozračja te na koji način nastavnici i ostali sudionici u odgojno-obrazovnom procesu mogu povoljno utjecati na odgojno-obrazovno ozračje te na taj način omogućiti učenicima da se u svojoj školi i razredu osjećaju sretno, zadovoljno i motivirano za usvajanje novih vještina, znanja i sposobnosti. Na razredno ozračje najviše utječu nastavnici i učenici, no na cjelokupno odgojno-obrazovno ozračje, osim nastavnika i učenika, utječu i ostali nastavnici, ravnatelj, roditelji učenika, nastavne aktivnosti i sredstva, mogućnosti škole i tako dalje. Vrlo je potrebno razvijati pozitivnu i motivirajuću razrednu klimu zbog zadovoljstva učenika, a tako i nastavnika.

2. ODGOJNO-OBRAZOVNO OZRAČJE

Za vrijeme školovanja svaki učenik ne samo da razvija svoje intelektualne sposobnosti, već se razvija i emocionalno i socijalno. Upravo takav razvitak učenika u svakom pogledu jedan je od najvećih odgojno-obrazovnih ciljeva. Kako bi učenik bio u mogućnosti dosegnuti vrhunac svoje ljestvice razvoja, potrebno mu je povoljno i pozitivno odgojno-obrazovno ozračje. U takvom ozračju učenici razumiju vrijednost učenja i osjećaju se sigurno jer nije ugrožena njihova emocionalna sigurnost i samopoštovanje (Rijavec, 1997). Samo u takvom toplom, podržavajućem i afirmirajućem ozračju razreda i škole učenici mogu učiti surađivati s drugima, razvijati sposobnosti i potrebu za novim znanjima. Miljević-Ričićki i sur. (2001) u radu ističu kako prijateljsko, pozitivno i suradničko ozračje može smanjiti napetosti i disciplinske probleme. Odgojno-obrazovno ozračje označava ukupnu povezanost utjecaja i sudionika nastave čija povezanost uvjetuje hoće li svi ciljevi biti ostvareni, a za povezanost između sudionika obilježena je odgovarajućim emocionalnim tonom (Božić, 2015). Na kvalitetu ukupnog razrednog ozračja najveći utjecaj svakako imaju subjekti nastavnog procesa, a to su učitelji i učenici. Za izraz ozračje u odgojno-obrazovnom kontekstu nailazimo u literaturi i u praksi na više istoznačnih termina: atmosfera, klima, ambijent, ugođaj, ton, duh, okolina, okruženje, situacija, kultura, etos, moral (Bošnjak, 1997.) S obzirom na sadržaje ozračja, nailazimo na izraze: socijalno, psihosocijalno, psihološko, organizacijsko, intelektualno ozračje, a u odnosu na institucionalnu razinu na koju se odnosi: školsko, razredno, razredno-nastavno i sl. (Bošnjak, 1997). Autor navodi kako teorija ozračja polazi od Lewinove dinamičke teorije polja koja ističe interakciju između okoline i osobina ličnosti. Okolina ima dinamički karakter pri čemu stanje svakog dijela polja ovisi o drugim dijelovima. U takvoj okolini djeluje pojedinac čije je spoznavanje događanja određeno motivima, točnije osobinama ličnosti. U tim se uvjetima govori o spoznavanju opaženog ozračja. Halpin i Crofz (1963, prema Bošnjak, 1997) uspoređuju ozračje s ličnošću, pritom tvrdeći da je ličnost za pojedinca isto kao što je ozračje za organizaciju. Autor navodi zajedničke značajke svakog ozračja:

- ozračjem dominira subjektivni aspekt
- ozračje sačinjavaju čimbenici i dimenzije kojih je pojedinac svjestan, ali oni i kojih je

nesvjestan

- uvijek je vezano uz sudionike određene okoline
- izrazito je dinamičan fenomen

- izrazito je zamjedbene naravi.

Često se kao mjerilo kvalitete odgojno-obrazovnog procesa koristi upravo odgojno-obrazovno ozračje, a ono je vrlo specifičan fenomen koji izravno ili neizravno može utjecati na učenika, nastavnika, te ostale djelatnike unutar škole. Bognar i Matijević (1993) navode da je odgojno-obrazovno ozračje „svakako određena kvaliteta odnosa u procesu odgoja i obrazovanja, a rezultat je nastavnikova odnosa prema učenicima, s jedne strane, i odnosa učenika prema nastavniku s druge strane.” Vrgoč (1997) odgojno-obrazovno ozračje dijeli na: školsko, razredno i nastavno ozračje. Školsko ozračje definira kao širok spektar odnosa u vodstvu škole, među nastavnicima, učenicima i svim zaposlenicima u školi, pritom skreće pozornost na promatranje odnosa među djelatnicima, kako u pojedinoj školi dolaze do važnih odluka, programa, školskih ciljeva te kakav je odnos među školskim djelatnicima. Za razredno ozračje govori kako ono obuhvaća procese u užoj okolini, odnosno u razredu te ističe kako se i školsko i razredno ozračje odnosi na nastavu, stoga je svako istraživanje školskog i razrednog ozračja, zapravo istraživanje i nastavnog ozračja. Matijević (1997) odgojno-obrazovno ozračje dijeli na školsko ozračje i razredno-nastavno ozračje. Naglašava da je školsko ozračje uvjetovano brojnim objektivnim i subjektivnim, pedagoškim i didaktičkim čimbenicima, a ovisi značajno o ravnatelju škole, stručnim suradnicima, svim učiteljima, nastavnicima i drugim djelatnicima škole. Razredno-nastavno ozračje definira kao ukupno stanje odnosa u jednom razrednom odjelu u vrijeme raznih nastavnih aktivnosti.

2.1. RAZREDNO OZRAČJE

Razredno ozračje ograničeno je na procese u razredu, za razliku od školskog ozračja koje se odnosi na sve procese u školskoj ustanovi. Razredno ozračje obuhvaća odnose među učenicima te odnose između učenika i učitelja. Razred je svojevrsna zatvorena cjelina u kojoj isti članovi izgrađuju međusobne odnose tijekom više godina. Razred kao cjelina ima zajedničke ciljeve, norme i standarde ponašanja, a članovi zajednički sudjeluju u svim odgojno-obrazovnim procesima. U svakom pojedinačnom razredu vlada pravilima propisan sustav uloga, položaja i komunikacije te predviđene norme ponašanja i aktivnosti. Na vrhu je hijerarhije učitelj koji propisuje većinu pravila. Unutar formalno uređenoga sustava među učenicima se stvaraju i neformalni odnosi, nastaju neformalne grupe u kojima međusobni odnosi proizlaze iz odnosa među njezinim članovima, a temelje se na njihovim osobinama,

težnjama i potrebama. Stvaranje i razvijanje odnosa unutar grupe te promjene koje nastaju, nazivaju se grupnom dinamikom (Prvčić, 2001). Razrednik, učitelj, pomaže učenicima da razumiju i ovladaju sadržajima koji su propisani nastavnim planom i programom. Svojim radom on stvara odnose s učenicima i utječe na razredno ozračje, komunicira s učenicima, određuje oblike komunikacije i stupanj sudjelovanja učenika u razredu. Na taj način utječe na prirodu funkcioniranja razreda, oblikujući ozračje natjecanja ili suradnje i emocionalno ozračje. Drugi je aspekt razredne dinamike međusobni odnos učenika u razredu koji aktivno komuniciraju, stvaraju vlastite norme i odnos s učiteljem. Unutar formalne razredne strukture učenici iniciraju niz neformalnih odnosa. Ti su odnosi među vršnjacima nužni za normalni socijalni razvoj učenika, a pružaju im mogućnost zasnivanja ravnopravnoga odnosa, susret s vrijednostima i razmišljanjima različitim od onih u obitelji te omogućuju socijalnu usporedbu i razvijanje slike o sebi. Uspoređujući se s vršnjacima, stvaraju sliku o svojim sposobnostima, o sebi, a kroz interakciju se uče prilagodbi i snalaženju u društvu. Zajedničkim rješavanjem problema doživljavaju emocionalnu sigurnost i podršku. U razredu se stvaraju određene norme ponašanja koje se podrazumijevaju, a odstupanje od njih dovodi do neprihvatanja od većine. Dobar odnos učitelja i učenika omogućuje identifikaciju takvih situacija te pravovremeno pružanje pomoći. „Stvaranje toplih, uvažavajućih odnosa nastavnika s učenicima osnovni je preduvjet kvaliteti komunikacije između njih” (Prvčić, 2001: 35).

2.2. SOCIJALNA KLIMA

Socijalne vještine nužne za socijalnu interakciju s vršnjacima dijete stječe u obitelji (Klarin, 2006). Osim obitelji, vršnjaci također predstavljaju socijalni svijet koji ima značajnu ulogu u razvoju učenika, kao i obitelj. No, pri tome se nikako ne smije izostaviti djetetov temperament koji isto tako utječe na interakciju s drugima. Kvaliteta socijalnih odnosa u razredu može rezultirati većim ili manjim osjećajem zadovoljstva svakog učenika (Buljubašić-Kuzmanović, 2010). Škola je mjesto u kojem učenik razvija i poboljšava socijalne vještine u interakciji sa svim sudionicima u školskom ozračju. Učenik u školi ostvaruje različite društvene kontakte koji tijekom odrastanja imaju izuzetnu važnost, stoga su socijalne kompetencije povezane s njegovim intrapersonalnim i interpersonalnim sposobnostima. Osim što škola ima odgojno-socijalnu zadaću, njezina je zadaća obrazovanje učenika. Sažmu li se navedene zadaće, dobiva se da je škola odgojno-obrazovna ustanova. Međutim, javlja se problem, a to je da škole u prvi plan stavljaju obrazovnu zadaću, a tek u drugi plan odgojnu zadaću. Moglo bi se reći da

škole zbog pritiska nacionalnog kurikuluma, kojim je propisan nastavni plan i program, u prvi plan stavljaju obrazovnu zadaću. To znači da učitelji zbog količine nastavnog sadržaja (program) i zbog broja nastavnih sati (plan) ne mogu posvetiti istu pažnju odgojnoj zadaći kao obrazovnoj. Obrazovna zadaća odnosi se na to da učenici stječu određena znanja u određenim područjima u cilju trajnog zadržavanja stečenog znanja. Pri tome se u drugi plan stavlja odgojno-socijalna zadaća koja ima izuzetnu važnost kod svih učenika, a posebice kod učenika koji imaju određenih socijalnih problema. Ako učenici nisu dovoljno socijalno kompetentni, ako se ne osjećaju ugodno u školskom i razrednom ozračju, oni imaju probleme i na obrazovnom području. Da bi se izbjegao ovakav problem, svaka zadaća treba biti podjednako zastupljena na način da se usklade obrazovni ciljevi s razvojem socijalnih kompetencija, s odgojno-socijalnom zadaćom (Huklek, 2017). Učenik koji zadovoljava potrebe za intimnošću i društvenošću sa suučenicima ispunjen je i zadovoljan učenik. To utječe na njegovo ponašanje, motivaciju za učenjem i djelotvornost prilagodbe. Jednostavno rečeno, takvi učenici vole biti u razrednom odjelu sa svojim suučenicima. S druge strane, učenike koje razred nije prihvatio, koji nemaju najboljeg prijatelja ili nisu zadovoljni kvalitetom socijalnih interakcija, nerado borave u razrednom odjelu i ne vole sudjelovati u razrednim aktivnostima što obično ishodi lošijim školskim uspjehom. Burross i McCasin (2002; prema Buljubašić-Kuzmanović, 2010) navode da su socijalni odnosi sa suučenicima važan čimbenik učenja i razvoja djeteta. To znači ako učenik ima poteškoće u interpersonalnom odnosu sa suučenicima, imat će kognitivne, emocionalne i društvene probleme. Pri stvaranju i održavanju kvalitetnih socijalnih odnosa u razrednom odjelu najznačajniju ulogu ima učitelj (Zrilić, 2010). Učitelj je taj koji među učenicima potiče razumijevanje, uvažavanje, poštovanje, surađivanje i prihvaćanje. Odnos s učiteljem igra važnu ulogu u razvoju socijalnih odnosa sa suučenicima. Kao što je ranije navedeno, učenicima koji se teže uključuju u socijalne odnose sa suučenicima ili su izolirani učitelj mora pružiti pomoć. Kada učitelj prihvati i pruži pomoć izoliranom, odbačenom učeniku, i razredni odjel će ga prihvatiti jer je učitelj „model učenja ponašanja učenika” (Zrilić, 2010; 234.) Socijalni odnos učenika u razredu izuzetno je važan jer čini posebnu dimenziju pojedinčevog socijalnog života. U socijalnim odnosima učenik oblikuje sliku o sebi, stječe nove socijalne vještine, zadovoljava potrebu za intimnošću, uči pomagati, dijeliti i surađivati.

2.3. EMOCIONALNA KLIMA

U povijesti istraživači nisu pridavali velik značaj emocijama koje su učenici doživljavali tijekom nastavnog procesa. No, u današnje se vrijeme u odgojno-obrazovnim ustanovama sve veća važnost pridaje emocijama koje učenici doživljavaju za vrijeme odgojno-obrazovnog procesa. Emocije utječu na učenikov osobni rast i razvoj, zdravlje, ali i na njihov uspjeh u školi, učenje, koncentraciju, motivaciju, komunikaciju s drugima itd. Emocijama se danas bave mnoge znanstvene discipline kao što su psihologija, sociologija, neurologija i mnoge druge. Mnogi autori navode kako je emocije teško definirati te smatraju kako je svaka dana definicija emocija točna jer se radi o osobnom doživljavanju, shvaćanju i opažanju vlastitih emocionalnih stanja. Autori Oatley i Jenkins kažu da se emocija „obično doživljava kao poseban tip duševnog stanja, koje katkad prate ili za njima slijede tjelesne promjene, izrazi i postupci” (Oatley & Jenkins, 2003, str. 96). Tjelesne i fiziološke promjene koje prate različita emocionalna stanja su suze, facijalne ekspresije, drhtavica, znojenje dlanova, ubrzani rad srca i dr. Važno je napomenuti da se emocije dijele na primarne, odnosno, osnovne te na sekundarne emocije. U nastavnom procesu potrebno je razvijati pozitivnu razrednu klimu i pozitivne te ugodne emocije, kako bi učenje i poučavanje bilo ugodno iskustvo i za učenike, ali i za učitelje. Danas se to u razredima, ali i općenito u školskom okruženju postiže uz pomoć raznih programa, tehnika i načina rada te uz profesionalnu suradnju učitelja i stručnih suradnika. Pozitivne emocije potpomažu učenicima u njihovoj prilagodbi u školskom okruženju, kognitivnoj prilagodljivosti, dok kod učitelja utječu na njihovo profesionalno zadovoljstvo jer je općepoznato kako je učiteljska struka emotivno jako složena i zahtjevna. Učenici se tijekom odrastanja, ali i tijekom nastavnog procesa uče samoregulaciji vlastitih emocija kako bi povećali pozitivne i, sukladno tome, smanjili negativne emocije. Osnovna je zadaća svakog školskog sustava kvalitetno odrastanje mladih osoba i razvitak njihovog socijalnog ponašanja. Za bolji razvitak njihovog socijalnog ponašanja, između ostalog, važna je i kontrola emocija. (Brebrić, 2008) Pozitivne i negativne emocije prisutne u nastavi nazivaju se emocionalnom klimom koja u skladu s emocijama može biti ugodna ili neugodna (Bognar & Dubovicki, 2012). Za vrijeme ispita, na nastavi te općenito u razrednom i školskom okruženju učenici doživljavaju spoj različitih emocija. Emocije tako djeluju na učenikov odnos i komunikaciju s ostalim učenicima u razredu kao i na njegov odnos s učiteljem/učiteljicom. Emocije utječu i na učenikovu motivaciju i koncentraciju u nastavnom procesu, njegovo postignuće, zdravlje te na sam razvoj njegove osobnosti. Brebrić (2008) navodi kako je osnovnoškolska dob najpogodnija

za razvijanje i izražavanje agresivnosti te se u toj dobi preporučuju različiti intervencijski programi vezani za suzbijanje agresivnog ponašanja. Mnoga istraživanja, kao i primjeri iz prakse, navode kako učenici pokazuju manje problematično ponašanje i bolji školski uspjeh ako se u školama organiziraju različite aktivnosti i edukacije koje su usmjerene na emocionalne i socijalne potrebe učenika (Munjias Samarin & Takšić, 2009). U povijesti se smatralo kako su emocije smetnja u učenju i poučavanju i uvijek ih se povezivalo s poteškoćama u ponašanju i učenju. Razvojem neuroznanosti razvila su se i otkrića koja upućuju na ulogu emocija koja je presudna u procesu mišljenja, učenja i pamćenja. Kako emocije utječu na već spomenuto mišljenje, učenje i poučavanje te na ono što se općenito odvija u školi, isto tako na same emocije utječe i individualni odnos pojedinca prema različitim predmetnim sadržajima uključujući i odnos prema učiteljima, roditeljima i prijateljima kao i učenikov doživljaj škole i samog nastavnog procesa. Stoga možemo zaključiti kako postoji kružna povezanost emocija i samog nastavnog procesa (Kolak & Majcen, 2011). Učenici bi u samom procesu učenja trebali steći emocionalnu kompetentnost koja uključuje sposobnosti uočavanja, izražavanja, identificiranja, regulacije vlastitih i razumijevanja tuđih emocija (Penić, 2019).

Emocije su važan čimbenik u čitavom nastavnom procesu, stoga je neophodno upoznati i obrazovati učitelje, roditelje i stručne suradnike o njihovoj važnosti. Razvijanje i jačanje pozitivnog emocionalnog razvoja kod djece utječe i na razvitak i na boljitak same nastave te na školski sustav općenito. Osjećanje i poimanje pozitivnih emocija tijekom učenja i poučavanja dovodi do pozitivnih rezultata ne samo u nastavnom procesu, već i generalno u životu učenika i učitelja.

2.4. PREGLED ISTRAŽIVANJA RAZREDNOG OZRAČJA S NAGLASKOM NA NASTAVU GLAZBE

Postoje mnogobrojna istraživanja na temu odgojno-obrazovnog ozračja i svih sličnih segmenata koji se ubrajaju pod taj pojam. Kroz istraživanja je aktualizirana važnost pozitivnog i motivirajućeg ozračja te upućen poticaj učiteljima na dodatno promišljanje o tome koliko oni sami mogu pridonijeti stvaranju povoljnog ozračja u razredu te na taj način poboljšati uspješnost i zadovoljstvo učenika.

Provedeno je istraživanje na temu *Stvarno i poželjno razredno ozračje u osnovnoj školi* s ciljem utvrđivanja razlika u procjenama stvarnog i poželjnog razrednog ozračja kod učenika

četvrtih, šestih i osmih razreda. (Božić, 2013) Istraživanje je provedeno na uzorku od 921 učenika iz sedam osnovnih škola u Karlovcu. Razlika između stvarnog i poželjnog razrednog ozračja kod učenika četvrtih razreda bila je vrlo velika zbog toga što na početku svog školovanja učenici visoko postavljaju ciljeve i očekivanja te idealiziraju odnose u razredu. Kod učenika šestih razreda razlika između poželjnog i stvarnog očekivanja znatno je manja jer u toj dobi učenici već posjeduju iskustvo koje im daje stvarniju sliku stanja i očekivanja u razredu. Učenici osmih iskazuju povećanu razliku u procjenama stvarnoga i poželjnoga ozračja. Priželjkuju više međusobne povezanosti, učiteljske potpore, reda, organizacije te jasnoće pravila u razredu.

Jurčić (2006) je proveo istraživanje pod nazivom *Učeničko opterećenje nastavom i razredno-nastavno ozračje* kako bi se dobio uvid u to koliko su učenici opterećeni nastavom te koje je njihovo trenutno zadovoljstvo nastavnim opterećenjem. Autor je ispitao 1232 učenika šestih i osmih razreda osnovnih škola. Istraživanjem je utvrđeno kako postoji razlika prema tipu škole, što je rezultiralo time da su učenici prigradskih škola opterećeniji nastavom u odnosu na učenike gradskih škola. Zatim je utvrđeno da je opterećenje nastavom za dječake veće u odnosu na djevojčice. Na početku istraživanja autor je postavio pretpostavku da su učenici osmih razreda pod većim opterećenjem od učenika šestih razreda, no rezultati istraživanja pokazali su upravo suprotno.

Odnos razrednog ozračja i školskog uspjeha učenika osnovnoškolske dobi naziv je istraživanja koje je provedeno u osnovnim školama nekoliko županija Republike Hrvatske (Koludrović i Kalebić Jakupčević, 2017). U istraživanju su sudjelovali učenici 69 razrednih odjeljenja od četvrtog do osmog razreda. Autorice su utvrdile kako školski uspjeh kod učenika znatno opada s dobi te da lošije razredno ozračje vlada u višim razredima u odnosu na niže razrede. Kvaliteta razrednog ozračja ispitivala se na temelju odnosa među učenicima, odnosa između nastavnika i učenika te svjesnost o važnosti reagiranja na nasilna ponašanja u razredu i školi. Rezultati su pokazali da učenici u višim razredima razredno ozračje procjenjuju lošijim u odnosu na mlađe učenike. Najznačajniji pad u procjeni kvalitete odnosa među učenicima nalazi se u prijelazu iz razredne u predmetnu nastavu. Učenici razredne nastave međusobne odnose procjenjuju vrlo kvalitetnim dok učenici od petog do osmog razreda međusobne odnose procjenjuju znatno lošije. Također, što se tiče odnosa između nastavnika i učenika, autorice su utvrdile kako odnos znatno opada s dobi učenika. Kada se govori o razlici među spolovima, učenice su postigle bolji školski uspjeh u odnosu na dječake te su pozitivnije procijenile i razredno ozračje. Opći zaključak istraživanja pokazuje kako su različiti elementi razrednog

ozračja itekako bitni i povezani sa školskim uspjehom učenika. Autorice su ovim istraživanjem htjele poručiti kako je potrebno pronaći nove načine za unaprjeđenje razrednog ozračja kako bi takve promjene na kraju rezultirale pozitivnim učinkom na školske uspjehe učenika.

Nastavu su instrumenta tijekom povijesti, sve donedavno, pratile negativne konotacije vezane uz autokratski odnos između nastavnika i učenika pravdajući ga jedinim učinkovitim načinom dolaska do zadovoljavajućega obrazovnoga ishoda. U takvoj konvencionalnoj, izravnoj nastavi, nastavnik ima dominantnu ulogu, on određuje što, koliko, kako i kada će učenik svirati, dok je učenik u podređenoj ulozi. Takva se nastava često može negativno odraziti na odnos između nastavnika i učenika te biti izvor frustracija, negativnih osjećaja i razočarenja (Chmurzynska, 2012, prema Škojo i Sabljar 2020). Današnju nastavu temeljno odlikuje kurikulumski pristup usmjeren na učenika i njegov cjeloviti izvodilački i umjetnički razvoj u kojemu se promišlja o važnosti kvalitetnoga odnosa između nastavnika i učenika, odnosno o svim čimbenicima koji u međusobnoj ovisnosti čine poticajno i ugodno nastavno ozračje (Škojo i Sabljar, 2020). U Republici Hrvatskoj istraživanja na ovu temu, a da su provedena u glazbenim školama, ima vrlo malo. Istraživanje pod nazivom *Interakcija nastavnika i učenika u nastavi instrumenta* (Škojo i Sabljar, 2020.) provedeno je s ciljem uvida u aktualne nastave instrumenta s naglaskom na interakciju i odnose između nastavnika i učenika. Istraživanje je provedeno na uzorku od 415 učenika osnovnih glazbenih škola u dobi od 8 do 15 godina na području dvije županije. Što se tiče stavova učenika o stilu poučavanja nastavnika instrumenta, rezultati su pokazali kako su većini učenika jasna pravila kako se i kada treba ponašati, da je nastavnik instrumenta pravedan pri ocjenjivanju te da sa svojim nastavnicima surađuju kao partneri u radu. Također, učenici iskazuju da je nastavnik na nastavi blag u odnosu prema njima, ali postoji disciplina te vodi glavnu riječ. Rezultati su pokazali kako većina učenika smatra da ima dobar odnos s nastavnikom instrumenta, da pohvaljuje njihov napredak te im daje povratnu informaciju kroz dobronamjerne komentare. Kroz sva provedena pitanja vezana za nastavnikovu podršku, autorice su zaključile kako nastavnici daju podršku svojim učenicima, daju im povratne informacije u kojima pohvaljuje njihov rad i trud te navodi učenika na preuzimanje odgovornosti te tako gradi njihovo samopouzdanje i samostalnost. Nadalje, uzeći u obzir odgovore učenika vezane uz njihove stavove prema ostalim čimbenicima koji utječu na nastavno ozračje, autorice su zaključile kako se većina učenika slaže s tvrdnjama da uvažavaju i poštuju svog nastavnika instrumenta, da ih nastavnik instrumenta potiče na svakodnevni trud te da nastavnik ima strpljenja u radu s njima. Na kraju dobiveni rezultati ukazuju na to da se učenici na nastavi instrumenta osjećaju ugodno što ih dodatno motivira. Možemo utvrditi da su

nastavnici instrumenta osvijestili važnost poticajnoga, suradničkoga međusobnoga odnosa kakvoga suvremena, demokratska škola pretpostavlja. Ovim je istraživanjem potvrđeno da se nastava instrumenta odmiče od tradicionalnoga poučavanja prema nastavi koja ima suvremene didaktičke odlike usklađene s najnaprednijim glazbeno-pedagoškim uzorima. Budući da suvremena nastava zahtijeva i značajan pomak u smjeru nastavnih strategija koje se koriste pri poučavanju i novih teorija na temelju kojih se razvija učenikovo stjecanje izvodilačkih i umjetničkih znanja, očekuje se da će se nastavnici u vremenu koje dolazi usmjeriti i na obogaćivanje svojih metodičkih kompetencija i svoje nastave i na polju ovoga važnoga didaktičkoga aspekta (Škojo i Sabljari, 2020).

Raznim istraživanjima dokazano je kako glazbene aktivnosti tijekom nastave Glazbene kulture u osnovnim školama uvelike utječu na pozitivno nastavno ozračje. Glazbene aktivnosti obuhvaćaju sviranje, pjevanje, aktivno slušanje glazbe, glazbeno stvaralaštvo te glazbene igre.

Provedeno je istraživanje pod nazivom *Utjecaj glazbenih aktivnosti na emocije učenika primarnog obrazovanja* s ciljem uvida na utjecanje glazbenih aktivnosti u stvaranju pozitivnih, odnosno negativnih emocija kod učenika za vrijeme sata (Mijatović, 2017). U istraživanju su sudjelovali učenici jednog trećeg razreda osnovne škole. Autoricu je zanimalo koje će emocije pobuditi sljedeće glazbene aktivnosti kod učenika: pjevanje, slušanje glazbe, sviranje i glazbene igre. Rezultati su pokazali kako glazbene aktivnosti imaju velik utjecaj na stvaranje pozitivnih emocija kod učenika. Nakon svake glazbene aktivnosti, iz upitnika kojeg su učenici popunjavali, jasno je vidljivo kako je više od 90 % učenika zaokružilo nekoliko pozitivnih emocija koje su osjećali.

Analizom dnevnika istraživanja i anketnog upitnika može se sa sigurnošću utvrditi kako glazbene aktivnosti više utječu na stvaranje pozitivnih emocija kod učenika nego li negativnih, i to u ovim omjerima:

- tijekom pjevanja pozitivne emocije prevladavaju u odnosu na negativne, i to u odnosu 97 % prema svega 3 %
- tijekom slušanja glazbe pozitivne emocije prevladavaju u odnosu na negativne, i to u odnosu 91 % prema 9 %
- tijekom sviranja pozitivne emocije prevladavaju u odnosu na negativne, i to u odnosu 100 % prema 0 %, odnosno, negativnih emocija uopće nije bilo
- tijekom izvođenja glazbenih igara pozitivne emocije prevladavaju u odnosu na negativne, i to u odnosu 96 % prema 4 % (Mijatović, 2017).

3. ODGOJNO-OBRAZOVNA KOMUNIKACIJA

Svaki se međuljudski odnos zasniva na interakciji (međusobni utjecaj osoba), a sastavni je dio te interakcije i komunikacija kao njezin najvažniji dio, jer nemoguće je stvoriti interakciju između dviju ili više osoba bez komunikacije (verbalne ili neverbalne), ali ni komunikaciju ostvariti bez interakcije. Sukladno tome i subjekti unutar razreda (učenici i nastavnici) djeluju jedni na druge, tj. oni su u interakciji te se njihovo međudjelovanje zasniva na komunikaciji. Povezanost razredno-nastavnog ozračja i komunikacije vidljiva je iz utjecaja ozračja unutar razreda na samu komunikaciju, ali i obrnuto. Dakle, ako je razredno-nastavno ozračje demokratsko, pozitivno, zdravo, suradničko tada će se to odraziti i na komunikaciju nastavnika i učenika gdje će se i jedni i drugi prilikom komuniciranja osjećati sigurno, uvaženo, opušteno te samim time neće dolaziti do sukoba u komunikaciji između nastavnika i učenika (Ivanek, Mikić, Karabašić, 2012). Komunikacija između nastavnika i učenika jedan je od najvažnijih segmenata razredno-nastavnog ozračja koji na neki način ima utjecaja, odnosno povezan je i s ostalim čimbenicima razredno-nastavnog ozračja (empatija, percepcija, stil rada nastavnika i sl.) stoga se u ovom radu poseban naglasak stavlja upravo na komunikaciju nastavnika s učenicima u razredu. Komuniciranje je, za razliku od informiranja, dvosmjerni proces, u kojemu je povratna informacija njegov sastavni dio. U komunikaciji je, osim razmjene misli, ideja, osjećaja, doživljaja, iskustava, važno i međusobno utjecanje.

3.1. VRSTE ODGOJNO-OBRAZOVNE KOMUNIKACIJE

U didaktičkoj literaturi nalazimo brojne vrste komuniciranja koje se razlikuju po kriterijima klasificiranja, a koje opet ovise o broju osoba koje komuniciraju, o medijima koji pomažu u komuniciranju te drugim čimbenicima. S obzirom na broj osoba koje komuniciraju, razlikujemo intrapersonalno, interpersonalno i masovno komuniciranje. Također, razlikujemo verbalnu i neverbalnu komunikaciju, personalnu i apersonalnu, jednosmjernu i dvosmjernu, neposrednu i telekomunikacijsku, autoritarnu i demokratsku komunikaciju te brojne druge (Bognar i Matijević, 2002). Za potrebe ovog rada detaljniji će osvrt biti na verbalnu i neverbalnu komunikaciju kao „dvije najvažnije vrste” komunikacija koje se odvijaju unutar razreda te imaju utjecaja na razredno-nastavno ozračje. Naravno, postoji i povratna sprega, tj. i ostali čimbenici razredno-nastavnog ozračja (broj učenika, raspored sjedenja, stil rada nastavnika itd.)

utječu na komunikaciju (Bratanić, 2002), Iako će u radu verbalna i neverbalna komunikacija biti razmatrana odvojeno, prilikom komuniciranja u svakodnevnom životu, one su nedjeljive, tj. komunikacija teče paralelno na verbalnoj i neverbalnoj razini. Verbalna je komunikacija komuniciranje riječima, odnosno govorom, bilo usmeno ili pismeno (Suzić, 2005: 200). Ona ima svoj rječnik, gramatiku i sintaksu, pod kontrolom je naše svijesti te je temelj komunikacije u procesu odgoja i obrazovanja. Verbalna se komunikacija koristi govorom te se pomoću nje najčešće informira o objektivnom (zbivanja, stanja, predmeti), subjektivnom (emocije, stavovi, vrijednosti) te o idejama (Bratanić, 1991: 92) što su ujedno i funkcije verbalne komunikacije. Riječi koje se prenose verbalnom komunikacijom mogu biti prenesene razgovorom ili pomoću medija za posredovanje verbalnih poruka (npr. računalo, knjiga itd.). Važno je da verbalno komuniciranje bude strukturirano (didaktički), tj. da se „pridržava” pravila odgojno-obrazovnog procesa (Bognar i Matijević, 1993). Neverbalna se komunikacija odnosi na komunikaciju koja se ostvaruje nekim drugim sredstvima mimo riječi (Knapp i Hall, 2010). Iako se u počecima pisanja i istraživanja komunikacije nije previše pažnje pridavalo neverbalnom aspektu komunikacije, u novije se vrijeme sve više istraživanja usmjerava upravo na taj segment te su istraživanja pokazala kako se čak 2/3 komunikacije odvija neverbalnim signalima što ukazuje na veliko značenje neverbalne komunikacije. Neverbalna je komunikacija sve ono što obuhvaća komuniciranje između osoba, a nije sadržano u porukama koje se prenose govorom. Sukladno tome, svi elementi koji prate govor osobe, bilo da je riječ o ponašanju tijela (držanje, 24 usmjerenost i pokreti tijela pri stajanju, sjedenju, hodanju ili ležanju), mimici lica (čela, obraza, obrva, usta, brade), očima (usmjeravanje pogleda, veličina zjenica), govoru (brzina, ritam, boja glasa, artikulacija, smijeh), gestikulaciji (pokreti rukama), dodirivanju, odijevanju, prostoru koji koristimo (intimni, osobni, društveni, javni), vremenu ili vanjskom kontekstu, mogu se shvatiti kao neverbalna komunikacija (Brajša, 2000). Prema Tubbsu (2012) neverbalna poruka može djelovati na tri načina: tako da mijenja značenje verbalne poruke, pojačava verbalnu poruku ili joj se suprotstavlja. S druge strane, ona može i negativno djelovati na verbalnu komunikaciju, tj. ometati je ukoliko osoba u „prevelikoj” mjeri koristi gestikulaciju, šeta prilikom izlaganja i sl. (Bognar, Matijević, 1993). Neverbalni znakovi nemaju jasnu strukturu pa samim time ni uvijek i za svakog jednako značenje te su samo djelomično pod kontrolom ljudske svijesti.

Verbalnu komunikaciju u svim segmentima nadopunjava neverbalna komunikacija. Ona podrazumijeva pokrete tijela, izraz lica, ton glasa, geste, položaj tijela te fizičku udaljenost sugovornika. Njome se prenose, nadopunjavaju i specificiraju poruke koje nisu izrečene ili su

djelomično izrečene, a upotpunjavaju sliku o emocijama i stavovima osoba koje ju prenose (Škojo i Jukić, 2018). Važnost neverbalne komunikacije u kontekstu škole, odnosno razreda, ogleda se u interpretiranju nastavne situacije, jer je nastavnici i učenici mogu interpretirati na svoj način. Sličnost, odnosno neslaganje u tim interpretacijama vodi ka boljoj ili lošijoj međusobnoj suradnji (Bratanić, 2002). Nastavnici s učenicima u razredu, osim riječima, razgovaraju i svojim tijelom. Govor tijela nastavnika učenici vrlo brzo zamjećuju te su izuzetno osjetljivi i na ostale neverbalne znakove jer osim što se nastavnik sluša, on se i promatra. Učenici vole kada ih nastavnik gleda u oči, primjećuju promjenu u boji i jačini glasa, uočavaju nastavnikove geste (podignut kažiprst ili pretjerani pokreti rukama), osjetljivi su na dodir, važno im je kako se njihovi nastavnici odijevaju i sl. Nadalje, učenici vrlo lako na temelju neverbalnih signala prepoznaju je li nastavnik smiren, zainteresiran, entuzijastičan, nestrpljiv i sl. (Bratanić, 2002). Sukladno tome, nastavnici bi uvijek morali imati u vidu da nije važno samo što izgovaraju nego i kako, odnosno morali bi biti svjesni utjecaja svog neverbalnog komuniciranja na učenike (Brajša, 1993). O neverbalnoj komunikaciji ovisi i razredno-nastavno ozračje. Dakle, radost u očima nastavnika, ruke koje nastavnik pruža rašireno prema učenicima, opuštено tijelo i lice, nagnutost tijela prema naprijed stvara u razredu ozračje povjerenja i vedrine (Bratanić, 2002). Unatoč zaista jako velikom broju neverbalnih znakova koji direktno ili indirektno utječu na komunikaciju između sudionika, a samim time i ozračje, u nastavku će biti riječ o neverbalnim elementima koji imaju najveći utjecaj na razredno-nastavno ozračje. Prvi od elemenata jest boja glasa. Prema boji glasa možemo prepoznati osjetljivost ili neosjetljivost, naklonost ili nenaklonost te „toplinu i hladnoću” osobe koja govori kao i je li osoba ravnodušna ili zagrijana za sadržaj onoga o čemu govori. Učenicima je boja glasa nastavnika vrlo važna. Nadalje, izraz lica također „djeluje” na učenike. Prema izrazu se lica vrlo lako otkrivaju nečije emocije i osjećaji prema položaju usnica, očiju i čela. Upravo je izraz lica prvo što učenici primjećuju na nastavniku kada ulazi u razred (Bratanić, 2002). Sljedeći važan element neverbalne komunikacije jest kontakt očima. Očima se iskazuje naklonost i stav prema dugoj osobi te otkriva vlastito raspoloženje. O tome gledamo li nekoga ili ne u oči tijekom razgovora ovisi hoće li se stvoriti ozračje ugone ili neugode. Nastavnik svojim kontaktom očima može ohrabriti učenike, podržati ih ili potaknuti, što dakako djeluje pozitivno na cjelokupno ozračje unutar razreda. U svemu treba imati mjeru pa tako i u kontaktu očima jer ako se u nekoga pretjerano gleda, to može stvoriti kod osobe neugodu jer takav ustrajan pogled može djelovati agresivno. Geste rukama još su jedan važan dio neverbalnog komuniciranja. One najčešće prate ili čak zamjenjuju verbalnu komunikaciju. Gestikuliranjem se osobi s kojom se razgovara može pokazati spremnost na razgovor, spremnost na slušanje (dlanovi ruku pritom

su okrenuti prema gore) ili se može iskazati autoritet, pokazati potreba za tišinom i slično. Položaj tijela također puno toga otkriva u komunikaciji. Je li nastavnik tijekom komunikacije s učenicima blago nagnut prema naprijed ili natrag govori o tome osjeća li nastavnik naklonost i toplinu prema učenicima ili nenaklonost i hladnoću (Bratanić, 2002). Također, nastavnik bi trebao izbjegavati prekrizene ruke ili noge jer na taj način između sebe i učenika ostvaruje dojam otpornosti. Nadalje, kretanje nastavnika u razredu, tj. njegova udaljenost od učenika jednako tako ima utjecaja na učenike i na stvaranje ugodnog ili neugodnog ozračja. Približavanjem, odnosno udaljavanjem od učenika tijekom nastave, nastavnik potiče ili sputava interakciju, odnosno iskazuje naklonost ili nenaklonost i slično (Bratanić, 2002). Dakle, iako ljudi, pa tako i učenici i nastavnici, prije svega komuniciraju riječima, tj. verbalno te se uvijek osvrću na poruku koja je izrečena riječima, vidljivo je iz opisa neverbalne komunikacije kolika je zapravo njena važnost, kako ona na sve može djelovati te da je ljudi najčešće uopće nisu svjesni, tj. nisu svjesni koju poruku šalju svom sugovorniku/sugovornicima svojom (nesvjesnom) neverbalnom komunikacijom. Također i neverbalna komunikacija puno puta može poslati vrlo snažnu poruku koja se ne može uputiti riječima.

Pedagošku kompetenciju nastavnika promatramo kroz osam dimenzija: osobna, komunikacijska, analitička (refleksivna), socijalna, emotivna, interkulturalna, razvojna i dimenzija vještine u rješavanju problema (Jurčić, 2014). Komunikacijsku kompetenciju nastavnika čini nastavnikovo znanje povezano s retorikom, dijalektikom i pedagoškom komunikologijom, a u odgojno-obrazovnom procesu iskazano tehnikom učinkovitog govora i aktivnog slušanja te umijećem njezina uspostavljanja u razrednom odjelu. Ona uključuje skup socijalnih vještina započinjanja, uspostavljanja i održavanja dijaloga s učenicima u kojem se informacije, mišljenja, stajališta i ideje međusobno dijele razmjenom verbalnih i neverbalnih simbola (Brooks i Heath, 1993; prema Jurčić, 2014). Ako pretpostavimo da je nastavnik voditelj nastavnog procesa, facilitator i motivator, a temeljni cilj pedagoške komunikacije u nastavnom procesu poticanje i unapređivanje učenikova učinkovitog i kreativnog učenja, nastavničke komunikacijske kompetencije i komunikacijski stil od presudne su važnosti za cjelokupan proces učenja, ali i poticaj za razvoj komunikacijskih kompetencija učenika. Odnos između nastavnika i učenika temelj je cjelokupnog odgojno-obrazovnog procesa te snažno utječe na njegove ishode (Škojo i Jukić, 2018).

3.2. INTERAKCIJA NASTAVNIK-UČENIK

U okviru škole, tj. odgoja i obrazovanja međuljudski odnos jest odnos između razreda i nastavnika, odnosno između nastavnika i učenika kao pojedinca. Unutar razreda ponašanje učenika uvjetuje ponašanje nastavnika, ali i ponašanje nastavnika uvjetuje ponašanje učenika – oni cirkularno djeluju jedan na drugog. Ponašanje subjekata (učenika i nastavnika) u razredu utječe na kvalitetu njihova međusobnog odnosa te nadalje kvaliteta tog odnosa (dobra ili loša) ima utjecaja i na to kakvo će biti razredno-nastavno ozračje. Često se izdvaja međusobni odnos nastavnika i učenika kao glavni utjecaj na razredno-nastavno ozračje, a obilježja i ponašanje nastavnika i učenika u razredu utječe na njihov međusobni odnos. Prema Trankiemu (2009) svaki je razred poseban svijet, a skupina učenici i nastavnik složeni je živi sustav u kojem se neprestano odvija razmjena; u njemu interakcije slijede jedna za drugom i prožete su pravilima kojima u određenim situacijama može popustiti. Trankiem (2009) govori da postoji mogućnost da se u razredu oblikuju male skupine u koje ne dopiru pitanja izvana ili strane vibracije, a takva afektivna suzvučja donose neslaganja i ometaju želju za učenjem. Za nastavnika svaki susret s razredom zahtijeva prilagođavanje suzvučja i sklada između učenika i nastavnika. Najčešće se već od prvog dana ili tjedna uspostavi vibracijsko polje odnosa. Njegov je utjecaj ponekad tako jak da se odnos koji je nastao na početku održava trajno i da je teško postići neki pomak. Buljubašić-Kuzmanović (2017) ističe interakciju i komunikaciju kao temeljne odrednice socijalne kulture nastave. Interakcija se, u tom kontekstu, sagledava kao uzajamnost, međusobno djelovanje osoba, zauzimanje stavova ili odnos između dvije ili više jedinki pri kojem jedna jedinka utječe na ponašanje drugih i taj proces razmjene informacija i komuniciranja, neizostavan je dio ljudske potrebe. Komunikacija se odnosi na sve druge načine na koje se komunicira, a može biti verbalna i neverbalna. Vrlo je bitno spomenuti važnost dvosmjernog odnosa te uzajamno poštovanje i razumijevanje u odnosu učenika i učitelja. Učenici pokazuju poštovanje prema nastavniku uglavnom kad učenici iz nastavnikovih radnji zaključe da je on stručan nastavnik, da im je stalo do učenikova napretka jer nastavnik djelotvorno planira i održava nastavu i predano izvršava svoje razne zadaće. Nastavnik također treba iskazati poštovanje prema učenicima kao pojedincima s vlastitim potrebama. Razumijevanje se iskazuje tako da nastavnik pokazuje da razumije i cijeni učenikovo stajalište o mnogim pitanjima i iskustvima. Uz to, razborita upotreba humora i smisao za humor može pomoći u uspostavi razumijevanja i pozitivnog razrednog ozračja. Prijateljski je odnos stoga vrlo važan, ali nastavnik se mora ponašati i kompetentno, poslovno i radno. Kako bi nastavnik

povećao učenikovu samosvijest, važno je prenositi pozitivne poruke i pomoć tako što nastavnik treba upućivati ohrabrujuće i opuštajuće komentare. Zato govor tijela, odnosno držanje tijela, gledanje u oči, izraz lica i ton glasa treba upućivati da se zaista osjeća ono što se želi prenijeti, kako učenici ne bi dobili kontradiktornu povratnu informaciju. Trankiem (2009) smatra komunikaciju u razredu alatom koji se koristi u svakom trenutku, nemoguće ju je odvojiti od učenja. Kad nastavnik održava sat, komunikacija se organizira u vezi s nastavnom temom. Kada nastavnik govori, traži potrebnu tišinu. Dok postavlja pitanja učenicima, tišina postaje nepodnošljiva i znak je nezainteresiranosti. Kad komunicira s razredom mora imati smjelosti da definira sebe, a u dijalogu treba dati učeniku priliku da se i on izrazi i tek tada se uspostavlja živi odnos u uzajamnom poštovanju, što pomaže i učeniku i nastavniku da izgrade sebe, da postignu uspjeh, što izravno utječe na stvaranje razredno-nastavnog ozračja.

Tako se oblikuje učenikova osobnost. Učitelj treba znati slušati učenika te razgovor među njima treba biti dvosmjernan. Samo otvoreni, neposredni i iskreni razgovor ima odgojni utjecaj, a učenici razgovaraju iskreno ako se uz učitelja osjećaju slobodno i neugroženo. Učitelj će ostvariti slobodan i uspješan razgovor ako dobro poznaje sebe, ako je svjestan svog ponašanja te nema potrebe skrivati se, nego se razgovorom otkrivati. Važno je razgovarati o osjećajima, potrebama i željama učitelja i učenika. Osim znanja, učenici bi u školi trebali učiti misliti, osjećati, doživljavati, stjecati iskustva, maštati, očekivati i nadati se. Nastavnik, uz učenike koji su najvažnija komponenta odgojno-obrazovnog procesa, ima vrlo veliki utjecaj na razredno-nastavno ozračje. Koje vrijednosti zastupa, koji su njegovi motivi i interesi, sve to utječe na njegov rad, samim time i na atmosferu u razredu (Jurić, 1993). Obilježja nastavnika, bilo izravno ili neizravno, utječu na razredno-nastavno ozračje. Razredno-nastavno ozračje često je rezultat rada nastavnika, tj. načina na koji balansira svoje zahtjeve, potrebe i uloge.

3.3. STILOVI KOMUNIKACIJE NASTAVNIKA

Uspješnost i stručnost odgojno-obrazovnog procesa ovisi o kvaliteti i uspješnosti komunikacije između učitelja odgojnih sadržaja i učenika. Komunikacija između učitelja i učenika bit će uspješna i kvalitetna u onolikoj mjeri koliko je učitelj svjestan njezine važnosti. Učitelj treba biti svjestan da komunikacija, bila ona verbalna ili neverbalna, stvara, razvija i održava čovjeka. Veliki dio čovjekovog (djetetovog) razvoja odvija se u školi. Pri tome glavnu ulogu ima razgovor između njega i učitelja. Takav razgovor može biti riječima, ali i bez njih.

Brajša (1994) smatra kako razgovor s učiteljem aktivira i razvija mozak učenika te se razvija i u razredu (Bošnjak, 1997). Prema mnogim autorima nastavnike možemo podijeliti u dvije skupe (po načinu na koji vladaju razredom): demokratski i autokratski. Autokratski je nastavnik tradicionalan „tip” nastavnika koji se u radu s učenicima služi autokratskim stilom vođenja. On od učenika očekuje visoko postignuće te ta očekivanja često nisu stvarna, tj. nisu u skladu s mogućnostima učenika. Nadalje, autokratski nastavnik temelji svoj rad na motu *Red, rad i disciplina!* te sukladno tome sam određuje pravila te kazne koje slijede za nepridržavanje istih. Također, često se koristi prijetnjama. Kada je riječ o nastavi, najčešće koristi frontalnu metodu rada, to jest predavanje, što upućuje na jednosmjernu komunikaciju u kojoj nastavnik priča, a učenici šute te je nastavnik subjekt, a učenici objekti u odgojno-obrazovnom procesu. U razredima gdje „postoji” ovakav nastavnik razredno je ozračje vrlo hladno te kod učenika vlada strah (Žužić, 2012). Demokratski se nastavnik u svom radu koristi demokratskim stilom vođenja, što znači da on prije svega koristi dijalog kao metodu rada. Takav nastavnik postavlja zahtjeve koji su u skladu s učenikovim mogućnostima, tj. sposobnostima. „Glavna” metoda rada jest dijalog, odnosno dvosmjerna komunikacija prilikom koje se učenicima postavljaju pitanja, pita ih se za mišljenje i slično, čime ih se uključuje u rad. Tijekom komunikacije nastavnik se koristi *JA* porukama čime iskazuje brižnost, toplinu itd. U razredima s demokratskim nastavnikom, učenici razvijaju samopoštovanje i samopouzdanje kroz natjecanja ili suradnju između učenika (Žužić, 2012). Mušanović i sur. (2010) spominju još dva stila rada nastavnika: emocionalni i *laissez-faire* nastavnik. Emocionalnom su nastavniku u središtu učenici, tj. zadovoljavanje potreba učenika, prije svega emocionalnih. Stav je emocionalnog nastavnika da nije moguće uspješno učiti ako se ne vodi briga o emocionalnom razvoju učenika. Sukladno tome, jednu od najvažnijih komponenata svog rada smatra postizanje pozitivne socijalno emocionalne klime jer će učenici koji će učiti u takvom ozračju biti uspješniji. Također, emocionalni nastavnik teži razvijanju suradničkih odnosa koji također doprinose postizanju pozitivnijeg ozračja u razredu (Žužić, 2012). Drugi tip nastavnika kojeg spominje Mušanović sa svojim suradnicima jest *laissez-faire* nastavnik. Takav je nastavnik prije svega usmjeren na sebe te mu u središtu nisu učenici. Nadalje, on u svom radu teži izbjegavanju bilo kakvih sukoba kako ne bi morao ulagati puno energije u svoj rad. Sukladno tome, gotovo nikad ne uvodi neke nove metode rada. Cijeli je njegov rad s učenicima u svijetlu pasivnosti, popustljivosti, neodgovornosti i tako dalje. Takav nastavnik ima vrlo slabo razvijene socijalne vještine te stoga ne može kvalitetno upravljati razredom, postići ugodno ozračje te biti uzor svojim učenicima (Žužić, 2010). Dakle, način na koji će se nastavnik ponašati prema učenicima, bilo to autokratski, demokratski, emocionalno ili ravnodušno (*laissez-faire*), zasigurno će

utjecati, kao što je spomenuto, izravno ili neizravno na razredno-nastavno ozračje jer je vjerojatnije kako će bolje razredno-nastavno ozračje biti bolje u onom razredu u kojem se nastavnik ponaša demokratski prema svojim učenicima, tj. ima od njih stvarna očekivanja koja u skladu s njihovim sposobnostima te se tijekom komuniciranja koristi dijalogom, vlastitim iskustvima, zanimanjem za učenikova razmišljanja i slično. Vrlo je važno učenicima dopustiti da izraze svoje mišljenje, osjećaje, ideje i želje jer na taj način mogu razvijati sebe u punom osobnom i društvenom smislu.

4. RAZREDNO OZRAČJE I KOMUNIKACIJA U NASTAVI GLAZBENE KULTURE

Dvije su temeljne koncepcije škole s gledišta pedagojske znanosti: tradicionalna (pasivna) i suvremena (aktivna škola). Čovjek je po svojoj prirodi radoznalo, kreativno biće koje je sklono akciji te je odmalena te njegove vrijednosti potrebno razvijati. Pri tome je jedna od temeljnih uloga suvremenog odgoja i obrazovanja usmjeravati dijete prema aktivnome učenju, gdje će s vremenom sve više razvijati vlastite kompetencije, konstruirati i rekonstruirati svoje znanje te preuzimati odgovornost za svoje učenje i cjeloviti razvoj postajući tako autonomni i samoregulirajući učenik. Aktivno učenje neizostavan je čimbenik individualnog i socijalnog razvoja djeteta, gdje se u suvremenoj nastavi naglasak stavlja na snalaženje u novim, nepredvidivim okolnostima, traženje pitanja i odgovora te na fleksibilnost i otvorenost prema promjenama (Gazibara, 2018). Brojnim je istraživanjima dokazano kako upravo aktivno učenje ima veliku važnost u ostvarivanju kvalitetne odgojno-obrazovne klime te osjećaja zadovoljstva kod učenika. Aktivno učenje može se definirati kao proces uključivanja učenika u aktivnosti koje ih tjeraju na razmišljanje o idejama i načinima primjene tih ideja. Ono zahtijeva od učenika redovitu procjenu vlastitog stupnja razumijevanja i vještina u ophođenju s konceptima ili problemima određene discipline. Znanje se u aktivnom učenju postiže sudjelovanjem i vlastitim doprinosom učenika. To je proces održavanja učenika mentalno i fizički aktivnima, u učenju kroz aktivnosti koje obuhvaćaju prikupljanje informacija, razmišljanje i rješavanje problema (Michael i Modell, 2003: prema Gazibara, 2018). Upravo je aktivno i suradničko učenje, kao obrazovni pristup kojim se ostvaruju kompetencije, jedan od glavnih smjerova kurikulumske politike u europskom kontekstu. To je pristup u kojemu se potiče učenike na razvoj autonomije i osobne odgovornosti te kritičkog mišljenja, a nastavnike da s pozicije poučavatelja, u tradicionalnom smislu, postanu partneri u procesu učenja. Fleksibilan i suvremen kurikulum

ispred pamćenja činjenica prednost daje proceduralnim znanjima, vještinama i razvoju sposobnosti; kompetencijama. Pristup usmjeren na razvoj kompetencija, s učenikom u središtu interesa, ukazao je na potrebu usmjeravanja i glazbene nastave s nastavnog sadržaja na konkretna znanja i sposobnosti i otvorio glazbenu nastavu prema širokoj paleti didaktičkih modela koji omogućuju uspješno ostvarenje predviđenih ishoda učenja (Škojo, 2016). Učenje i poučavanje predmeta Glazbena kultura i Glazbena umjetnost u skladu je sa suvremenim znanstvenim spoznajama i kretanjima koji upućuju na otvorenost i prilagodljivost procesa učenja i poučavanja, didaktički i metodički pluralizam, istraživačko, projektno i individualizirano učenje, ali i na nužnost primjene informacijsko-komunikacijske tehnologije. Otvorenost u nastavi, osim sa sadržajne strane, može se sagledati s ostalih didaktičkih aspekata. Na taj način, neovisno o sadržajno tradicionalno utvrđenom modelu, nastava može poprimiti obilježja otvorenog modela, poželjnog za suvremeni kontekst i vrijeme u kojem se čovjek nalazi. Sa sadržajnog aspekta gubi se kruta sadržajna struktura i razvija visoki stupanj elastičnosti (Škojo, 2016).

Glazbeno je obrazovanje ključno za kvalitetan, skladan i cjeloviti razvoj svakog pojedinca. U obrazovnom je sustavu Republike Hrvatske učenje glazbe prepoznato i priznato kao neizostavan čimbenik u oblikovanju specifično-glazbenih, ali i općih (generičkih) kompetencija učenika. Predmetom Glazbena kultura ostvaruju se temeljne odgojno-obrazovne vrijednosti i opći ciljevi odgoja i obrazovanja. Nastava glazbe potiče i unaprjeđuje učenikov estetski razvoj, potiče kreativnost učenika, razvija učenikove glazbene sposobnosti i interese, razvija učenikovu svijest o očuvanju povijesno-kulturne baštine i osposobljava ga za življenje u multikulturnom svijetu. Na nastavi glazbe učenici aktivnim učenjem upoznaju i doživljavaju glazbu različita podrijetla te različitih stilova i vrsta, usvajaju osnovne elemente glazbenog jezika i glazbene pismenosti (*Kurikulum nastavnog predmeta Glazbena kultura za osnovne škole i Glazbena umjetnost za gimnazije*, 2019). Glazbena nastava utvrđena kroz predmet Glazbena kultura važan je sastavni dio u obrazovnom sustavu usmjeren prema kulturnom razvoju učenika koji poznaje i voli glazbu. Sukladno suvremenim obrazovnim stremljenjima, nastava se Glazbene kulture u posljednjih deset godina počela okretati prema otvorenom kurikulumu i aktivnom učenju s ciljem što je moguće kvalitetnijeg oblikovanja najrazličitijih kompetencija. Takav pristup, s učenikom u središtu interesa, usmjerava nastavu na konkretna uporabna znanja i sposobnosti, a sukladno tome otvara nastavu prema širokoj paleti nastavnih postupaka, metoda i strategija te oblika rada. Zahvaljujući otvorenom kurikulumu, učitelj Glazbene kulture ima mogućnost vlastitog odabira glazbenih aktivnosti te glazbeni sadržaj koji

smatra da je koristan za učenike. Otvoreni program Glazbene kulture sadrži glazbena područja: slušanje, pjevanje, glazbene igre, elemente glazbenog pisma i sviranje uz naglasak da se sve aktivnosti, osim onih u kojima se sluša i upoznaje glazba, isključivo prihvate kao prijedlozi za izbor, a ne kao obvezna nastavna aktivnost. Otvorenost modela ogleđa se i u smanjenju opsega gradiva, a selekcijom nastavnog sadržaja nastavnici dolaze u mogućnost samostalno kreirati nastavni program i kvalitetno i kreativno provesti poučavanje sa realno ostvarivim nastavnim sadržajem (Škojo, 2016).

U nastavi Glazbene kulture potreban je kompetentan i kreativan učitelj kako bi svoju nastavu mogao usmjeriti na učenika, primjenjivati suvremene strategije učenja i poučavanja te kreativno osmišljavati nastavu Glazbene kulture. Ključ uspješnosti nastave Glazbene kulture jest kvalitetna dvosmjerna komunikacija za ostvarivanje pozitivne klime u razredu koja je imperativ suvremenog poučavanja. Kvalitetna dvosmjerna komunikacija podrazumijeva dijalog, a ne monolog te uvažavanje svakog učenika i njegovog mišljenja. Osim dvosmjerne komunikacije, potrebno je razvijati pozitivne i ugodne emocije kako bi se u procesu nastave učenici osjećali uvaženo i prihvaćeno od strane učitelja i svojih vršnjaka, što je temelj nastave Glazbene kulture. Mnoga istraživanja su utvrdila izravan utjecaj komunikacije u razredu na pospješivanje pozitivne razredne klime, stoga svaki učitelj mora biti svjestan važnosti toga da je komunikacija mnogo više nego izmjena riječi. Učitelj bi trebao posjedovati vještine jasne komunikacije, aktivno slušati učenike, obratiti pozornost na njihovo raspoloženje, podržati njihovo mišljenje, pažljivo interpretirati sve neverbalne poruke učenika. Za pozitivnu razrednu klimu bitna je motiviranost i interes učenika za nastavni sadržaj koja ovisi o tome kakav je odnos učitelj izgradio s učenicima. Taj odnos treba biti utemeljen na razumijevanju, poticanju i međusobnom poštivanju. Neka istraživanja dokazuju utjecaj glazbenih aktivnosti na pozitivnu razrednu klimu te je upravo to dokaz koliko je predmet Glazbene kulture važan segment u odgojno-obrazovnom procesu. U nastavi Glazbene kulture učenici se osjećaju prihvaćeno, ugodno, radoznalo i spremno za usvajanje novih nastavnih sadržaja. Baš to treba biti najveća motivacija svakom učitelju za razvijanje vlastitih kompetencija te poboljšanju komunikacije i strategija poučavanja kako bi svojim učenicima omogućili pozitivnu klimu koja je temelj uspješnosti.

Organizacija predmeta Glazbena kultura / Glazbena umjetnost i mjesto predmeta u kurikulumu, (*Kurikulum nastavnog predmeta Glazbena kultura za osnovne škole i Glazbena umjetnost za gimnazije*, 2019) proizlaze iz prirode same glazbe, a ona je:

- otvorena – učenje i poučavanje prilagođava se interesima i sposobnostima učenika te sklonostima učitelja/nastavnika, a podrazumijeva visok stupanj slobode u odabiru i oblikovanju nastavnih sadržaja, primjeni različitih strategija i metoda učenja i poučavanja, kao i različitih pristupa vrednovanju
- integrativna – domene/koncepti i odgojno-obrazovni ishodi predmeta međusobno su povezani i nadopunjuju se
- interdisciplinarna – postoji čvrsta povezanost s ostalim poljima umjetničkoga područja te su moguće i poželjne brojne korelacije s ostalim predmetima, područjima i međupredmetnim temama.

Učenje i poučavanje unutar otvorenog kurikulumu nije vezano uz određeni sadržaj, metode rada ili socijalne oblike. Ono je odlika kreativnih i kompetentnih nastavnika koji motiviraju i usmjeravaju učenike u ostvarivanju niza namjeranih kognitivnih, psihomotoričkih i afektivnih ishoda učenja. To su nastavnici koji sustavno obogaćuju svoja znanja i sposobnosti i zajedno s učenicima obogaćuju sebe novim spoznajama (Škojo, 2016).

5. ZAKLJUČAK

Odgojno-obrazovno i razredno ozračje važna je stavka koja utječe na učenikovu cjelokupnu uspješnost za vrijeme školovanja. Presudnu ulogu u tome ima učitelj o kojemu ovisi hoće li se nastava odvijati u povoljnom, pozitivnom i motivirajućem ozračju ili će u nastavi prevladavati strah. Učitelj prije svega treba biti prijatelj, uzor, model, motivator te na svom osobnom primjeru pokazati učenicima profesionalne i ljudske vrijednosti. U razredu treba vladati ugodna, ohrabrujuća i opuštena atmosfera, ali s dozom poštovanja prema učitelju. Poštovanje i povjerenje učenika učitelj može zadobiti samo kvalitetnom komunikacijom koja treba biti temelj svakog odnosa učitelja i učenika. Brojni se hrvatski autori bave razmatranjem odgojno-obrazovnog područja. Iako se razlikuju u definiranju odgojno-obrazovnog ozračja, svi se autori slažu u tome kako odgojno-obrazovno ozračje ima velik i neupitan utjecaj na učenike i njihovo poimanje školskog sustava. Zaključke mnogobrojnih istraživanja provedenih u hrvatskim osnovnim i srednjim školama, a vezanih za odgojno-obrazovno ozračje te odnos učitelja i učenika i komunikacije u razredu možemo usmjeriti i na nastavu Glazbene kulture i uputiti sve nastavnike glazbe da sustavno promiču pozitivne emocije u svojoj nastavi, da s oduševljenjem poučavaju svoje učenike, njeguju kvalitetne odnose sa svojim učenicima, potiču aktivno učenje, suradništvo u nastavi i da neprestano oplemenjuju svoju nastavu novim nastavnim strategijama. U konačnici se učitelje i nastavnike potiče da promišljaju o svom radu, proširuju svoja znanja, sposobnosti i vještine te poboljšavaju svoju komunikaciju s učenicima jer upravo oni mogu uvelike promijeniti ugođaj u razredu te zadovoljstvo učenika i sebe samih.

6. LITERATURA

- Bognar, L., i Dubovicki, S. (2012). Emocije u nastavi. *Croatian Journal of Education*, 14(1), 135–163.
- Bognar, L., Matijević, M. (1993). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bognar, L., Matijević, M. (2002.). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bošnjak, B. (1997) *Drugo lice škole: istraživanje razredno-nastavnog ozračja*, Zagreb, Alinea.
- Bošnjak, B. (1997). Trideset godina istraživanja odgojno-obrazovnih ozračja: prošlost, sadašnjost i budućnost. U: Vrgoč, H. (ur.) *Školsko i razredno-nastavno ozračje - put prema kvalitetnijoj hrvatskoj školi i nastavi*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Božić, B. (2015). Stvarno i poželjno razredno ozračje u osnovnoj školi. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, LXI (1), 93-100.
- Brajša, P. (1993). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine.
- Brajša, P. (2000). *Umijeće razgovora*. Pula: C.A.S.H.
- Bratanić, M. (2002). *Paradoks odgoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naknada.
- Brebrić, Z. (2008). Neke komponente emocionalne inteligencije, školski uspjeh, prosocijalno i agresivno ponašanje učenika u primarnom obrazovanju, *Napredak*, 149(3): 296–311.
- Buljubašić-Kuzmanović, V. (2017). Socijalna kultura škole i nastave, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 26 No. 1, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek.
- Gazibara, S. (2013). Aktivno učenje: put prema uspješnom odgoju i obrazovanju, *Školski vjesnik : časopis za pedagošku teoriju i praksu*, Vol. 62 No. 2-3.

- Ivanek, P., Mikić, B., Karabašić, J. (2012). Razredna klima kao faktor sukoba u komunikaciji između učenika i nastavnika: *Sportske nauke i zdravlje*, 2 (1), 65-74.
- Jurčić, M. (2006). Učeničko opterećenje nastavom i razredno-nastavno ozračje. *Odgojne znanosti*, 8 (2), 329-346.
- Jurčić, M. (2014). Kompetentnost nastavnika – pedagoške i didaktičke dimenzije. *Pedagogijska istraživanja*, 11 (1), 77-93.
- Jurić, V. (1993). Školska i razredno-nastavna klima: Drandić, B. (ur.), *Priručnik za ravnatelje odgojno-obrazovnih ustanova*. Zagreb: Znamen.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu - Roditelji, vršnjaci, učitelji kontekst razvoja djeteta*, Jastrebarsko: Naklada Slap, Sveučilište u Zadru.
- Knapp, M.L. i Hall, J. A. (2010) *Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kolak, A., & Majcen, M. (2011). *Emocionalne reakcije učenika u nastavnom procesu kao poticaj razvoju kreativnosti*. 337– 360.
- Koludrović, M., Kalebić Jakupčević, K. (2017). Odnos razrednog ozračja i školskog uspjeha učenika osnovnoškolske dobi, *Školski vjesnik : časopis za pedagošku teoriju i praksu*, Vol. 66 No. 4.
- Kurikulum nastavnog predmeta Glazbena kultura za osnovne škole i Glazbena umjetnost za gimnazije* (2019). Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
- Matijević, M. (1997). Didaktički čimbenici odgojno-obrazovnog ozračja: Vrgoč, H. (ur.) *Školsko i razredno-nastavno ozračje - put prema kvalitetnijoj hrvatskoj školi i nastavi*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Mijatović, H. (2017). *Utjecaj glazbenih aktivnosti na emocije učenika primarnog obrazovanja*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti: Osijek.
- Miljević- Riđički, R., Maleš, D. I Rijavec, M. (2001). *Odgoj za razvoj*. Zagreb: Alinea.

- Munjas Samarina, R., & Takšić, V. (2009). Programi za poticanje emocionalne i socijalne kompetentnosti kod djece i adolescenata. *Suvremena Psihologija*, 12(2), 355–371.
- Mušanović, M., Vasilj, M., Kovačević, S. (2010). *Vježbe iz didaktike*. Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.
- Oatley, K., & Jenkins, J. M. (2003). *Razumijevanje emocija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Penić, A. (2019). *Spol, emocionalna kompetentnost i neki pokazatelji akademske prilagodbe kod djece osnovnoškolske dobi*. 85–104.
- Prvčić, I. (2001). Razredna dinamika iz perspektive psihologa: *Dijete ili učenik*. Karlovac: CRS/Catholic Relief Services.
- Rijavec, M. (1997). Utjecaj ozračja na emocionalni i socijalni razvoj učenika: Vrgoč, H. (ur.) *Školsko i razredno-nastavno ozračje - put prema kvalitetnijoj hrvatskoj školi i nastavi*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Rončević, N., Beno, J. i Vukelić, N. (2018). Razlike u percepciji školske klime srednjoškolaca s obzirom na osnivača škole, *Život i škola*. Vol. LXIV, br. 1.
- Škojo, T. (2016). Nastava Glazbene umjetnosti u kontekstu aktivnog učenja, *Školski vjesnik : časopis za pedagošku teoriju i praksu*, Vol. 65 No. 2, Umjetnička akademija u Osijeku, Osijek.
- Škojo, T. i Sabljarić, M. (2020). *Interakcija nastavnika i učenika u nastavi instrumenta*. *Didaktički izazovi III*. Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek.
- Škojo, T. i Jukić, R. (2018). Utjecaj verbalne i neverbalne dimenzije nastavne komunikacije na sklonost prema pojedinom nastavnom predmetu, *Komunikacija i interakcija umjetnosti i pedagogije*, Radočaj-Jerković, A (ur.), Umjetnička akademija u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek. 468-482.
- Trankiem, B. (2009). Stres u obrazovanju. *Stres u razredu*. Zagreb: Profil.
- Tubbs, S. (2012). *Komunikacija – principi i konteksti*. Beograd: Clio.

Vesna Buljubašić-Kuzmanović (2010). Socijalne kompetencije i vršnjački odnosi u školi, *Pedagoška istraživanja*, Vol. 7 No. 2, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Vrgoč, H. (1997), *Školsko i razredno-nastavno ozračje-put prema kvalitetnoj školi i nastavi*, Zagreb: HPKZ.

Zrilić, S. (2010). Kvaliteta komunikacije i socijalni odnosi u razredu, *Pedagogijska istraživanja*, Vol. 7 No. 2. Sveučilište u Zadru, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja.

Žužić, S. (2012). *Pedagoška supervizija*. Pazin: Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile.